

Kulturlager från 1600-talet vid Rademachersmedjorna i Eskilstuna

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Eskilstuna 557:1
Vallonen 6
Eskilstuna församling
Eskilstuna kommun
Södermanlands län
Södermanland

Jonas Ros

Kulturlager från 1600-talet vid Rademachersmedjorna i Eskilstuna

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Eskilstuna 557:1
Vallonen 6
Eskilstuna församling
Eskilstuna kommun
Södermanlands län
Södermanland

Jonas Ros

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Rademachersmedjorna intill Rademachergatan sedda från Bruksgatan.
Fotograferat av Jonas Ros från öster.

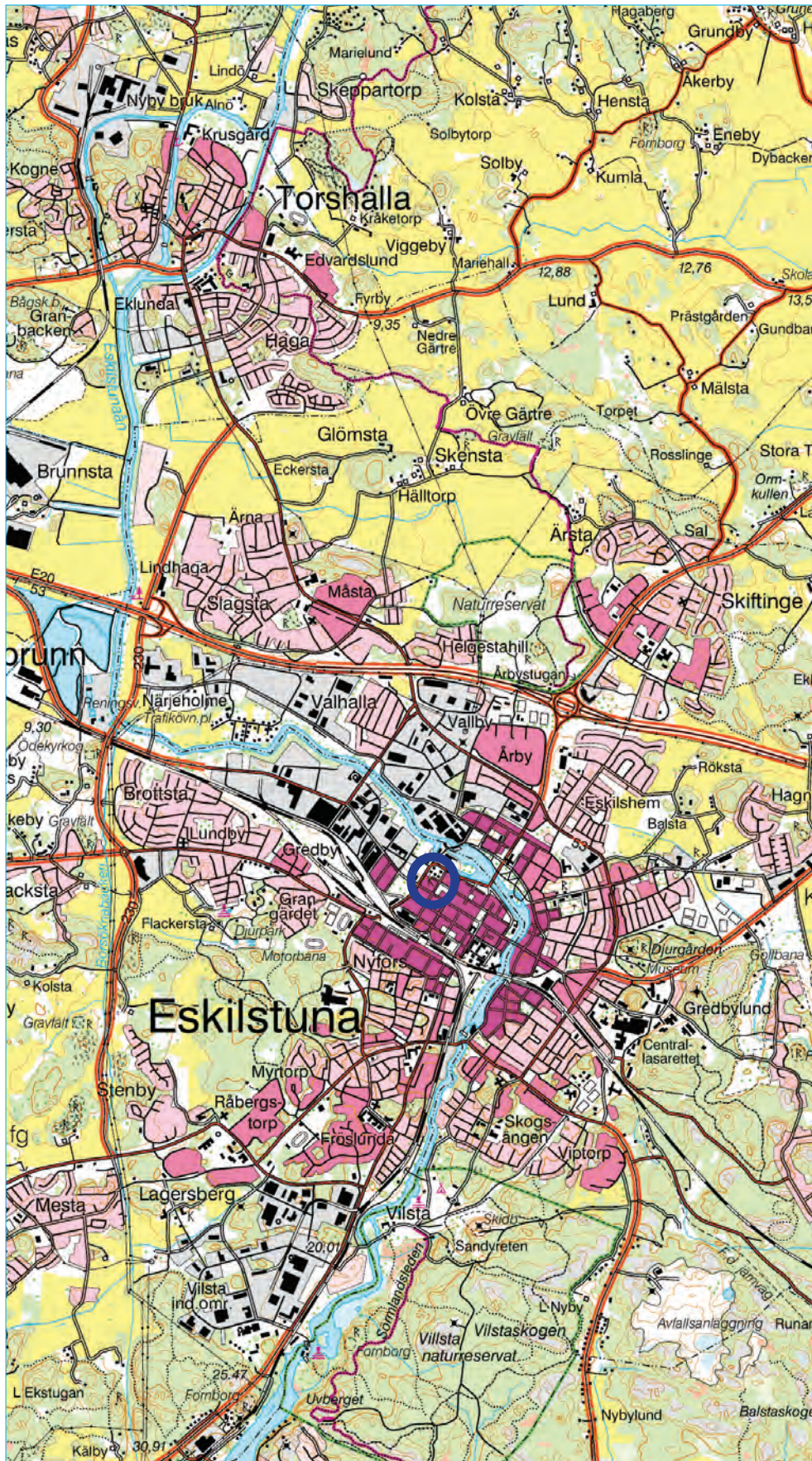
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-426-9

Tryck: Just Nu, Västerås 2015

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Eskilstuna och Torshälla	6
Carl Gustafs Stad, 1659–1771	6
Eskilstuna fristad, 1771–1833	6
Eskilstuna, 1833-	6
Några arkeologiska undersökningar.....	6
Metod och genomförande	8
Undersökningsresultat.....	9
Schakt 1 i Bruksgatan	10
Schakt 2 på tomtmark.....	11
Utvärdering	14
Referenser.....	15
Otryckta källor och internet.....	15
Litteratur	15
Tekniska och administrativa uppgifter	16
Bilaga 1.....	17
Bilaga 2.....	17

Figur 1. Utdrag ur digitala Gröna kartan. Platsen för undersökningen är markerad med en blå ring. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård gjorde under november månad 2014 en arkeologisk förundersökning i form av en schakningsövervakning i Eskilstuna med anledning av fjärrvärmeanslutning. Schakt togs upp i Bruksgatan och i fastigheten Vallonen 6 intill området där Rademachersmedjorna ligger. Det påträffades tunna kulturlager med inslag av slagg som dateras till 1600–1700-tal.

Inledning

Under november månad 2014 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning i Eskilstuna med anledning av fjärrvärmeanslutning. Undersökningsområdet var beläget intill Rademachersmejlorna. Det togs upp ett schakt i Bruksgatan och ett annat inne på tomtmark i kvarteret Vallonen (se figur 1 och 2). Förundersökningen genomfördes av Jonas Ros som också sammanställde rapporten.

Topografi och fornlämningsmiljö

Eskilstuna och Torshälla

Eskilstunaån rinner från Hjälmarens ut i Mälaren och passerar Eskilstuna och Torshälla. I den så kallade Florenslistan från omkring 1120-talet omnämns Tuna som biskopssäte. Med Tuna avses Eskilstuna. Ett Johanniterkloster fanns i Eskilstuna under medeltiden och en tätortsbildning kan ha uppstått på orten under 1200-talet. Torshälla fick stadsrättigheter år 1317, men Eskilstuna fick aldrig några stadsrättigheter under medeltiden (Andersson 1990 s. 52 och Järpe 1982). Staden Eskilstuna har tillkommit genom sammanslagning av de två orterna Tuna och Fors som låg på ömse sidor av Eskilstunaån.

Carl Gustafs Stad, 1659–1771

År 1659 gav kung Karl X Gustav stadsrättigheter till Carl Gustafs Stad. Staden bröts ut ur Fors socken på den västra sidan av Eskilstunaån. Carl Gustafs Stad anlades kring Rademachers nyskapade järnmanufaktur i Eskilstuna. Till stor del bestod befolkningen av smeder och soldater som kom från Tyskland och Livland. Stadsprivilegierna från år 1659 omfattade även en äldre handelsplats, Tunafors (Tuna), som låg öster om ån i Klosters socken. Tunafors var en ort som grundats av Karl IX år 1604 och var en faktorstad där det smiddes för krigsmaktens behov (Järpe 1982; Nyman 1959 och Eskilstuna kommun). Carl Gustafs Stad tillkom i enlighet med den merkantilistiska politik som drevs vid den tiden och man uppmuntrade invandring och att Sverige skulle importera så lite varor som möjligt.

Eskilstuna fristad, 1771–1833

År 1771 styckades området väster om Eskilstunaån av och fick namnet Eskilstuna Fristad och det blev Sveriges första fristad. I Fristaden fick metallarbetare ägna sig åt järn-, stål- och metallförädling fria från tullavgifter och skråtvång.

Eskilstuna, 1833-

År 1833 slogs Eskilstuna Fristad samman med den äldre staden på den östra sidan av ån och Eskilstuna blev då en stad.

Några arkeologiska undersökningar

På den västra sidan av ån, söder om Fors kyrka, har det undersökts kulturlager från vikingatid, medeltid och nyare tid. I de äldsta lagren framkom ingen bebyggelse. I de hög- och senmedeltida lagren framkom fragmentariska bebyggelse lämningar (Persson 1999). Förklaringen till att de hög- och senmedeltida lagren i Eskilstuna är fragmentariska

kan vara att de blivit skadade under 1600-talet, eller alternativt har gårdarna legat glest vilket kan ha medfört att inga större sammanhängande kulturlager bildats (Pettersson 1994 s. 72). Vi vet dock inte vilken utbredning som bebyggelsen har haft i Eskilstuna under olika perioder.

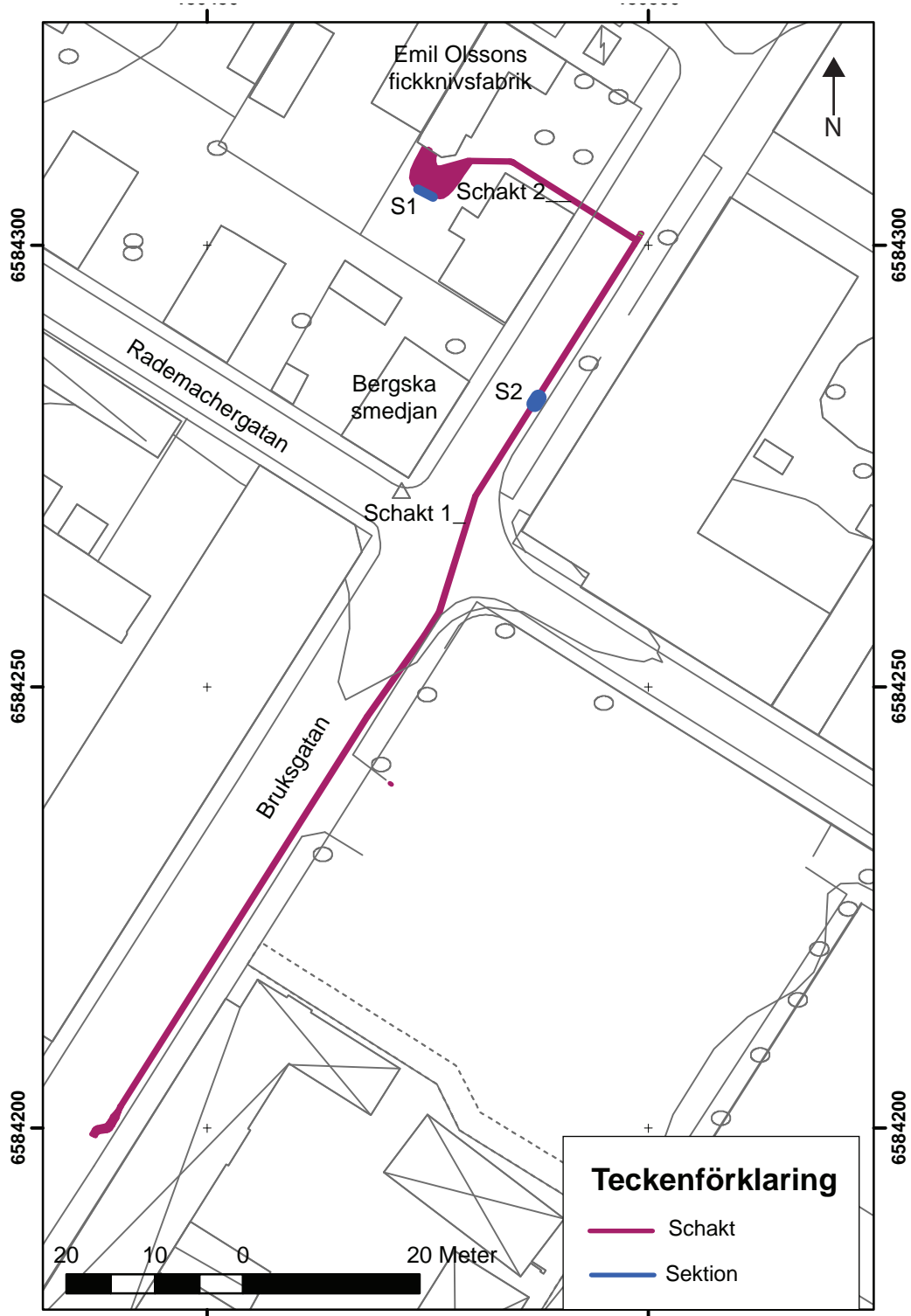
Metod och genomförande

Arbetet var brådsökande och ingen kravspecifikation upprättades innan undersökningen påbörjades. Schaktning hade påbörjats och genomförts i Bruksgatan utan att arkeolog var närvarande och Länsstyrelsen avbröt arbetet. De upptagna schakten besiktigades av arkeolog. De uppkomna schaktväggarna rensades med handredskap och målsättningen var att fastställa om där fanns bevarade kulturlager och daterande fynd.

Vid det fortsatta arbetet, som genomfördes inne på tomtmark, deltog arkeologisk personal. Om det framkom fornlämning så skulle den dokumenteras inom ramen för förundersökningen. Om det framkom lämningar av större komplexitet så skulle länsstyrelsen kontaktas för förnyad tillståndsprövning. Schaktet togs upp med hjälp av en grävmaskin. De arkeologiska objekten undersöktes genom handgrävning och schaktning med maskin. Det upprättades sektionsritningar i skala 1:20 och togs digitala bilder. Uppdragsgivaren tillhandahöll en digital karta över området med schaktens lägen markerade. Utbredningen av ett av de upptagna schakten kompletterades manuellt på en översiktsplan. Den kompletterade utbredningen av schaktet digitaliserades i efterhand.

Undersökningsresultat

Det togs upp ett schakt i Bruksgatan och ett annat inne på tomtmark i kvarteret Vallonen intill Rademachersmedjorna.

Figur 2. Lägna för schakt 1 och 2 i Bruksgatan och i kvarteret Vallonen är markerade. Vid sektion 2 vidgades schaktet något. Lägna för sektion 1 och 2 (S1-S2) är markerade med blått. Vid sektion 1 (S1) framkom en busgrund från senare tid. Skala 1:750.

Schakt 1 i Bruksgatan

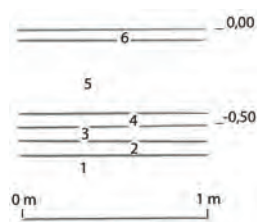
Schaktet i Bruksgatan var ca 1 meter brett och 1 meter djupt och ca 125 meter långt (se figur 2). Kulturlager framkom endast på en plats öster om Rademachergatan 42, där "Bergska smedjan" ligger (se figur 3 och 4). Där fanns kulturlager bevarat längs en sträcka av ca 6 meter i den östra schaktväggen och en sektion upprättades (sektion 2, se figur 5). Två avsatta lager dokumenterades och i det understa lagret (lager 2) framkom smidesslagg med inslag av gruskorn och kopparlegering (fnr 7). Slaggen var magnetisk, det betyder att det var järnslag och den kommer sannolikt från någon av Radermachersmedjorna. Fynd av fajans (fnr 8) daterar preliminärt lagret till 1600–1700-tal.

Figur 3. Det togs upp ett schakt i Bruksgatan intill Rademachersmedjorna. Den röda byggnaden närmast gatan är "Bergska smedjan". Fotograferat från sydöst av Jonas Ros.

Figur 4. Översiktsbild som visar schaktet i Bruksgatan. I gatan utanför den röda byggnaden, "Bergska smedjan", framkom det kulturlager med inslag av slagg. Fotograferat från nordöst av Jonas Ros.

Figur 5. Sektion 2 sedd från nordväst. Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Grå lera. Steril undergrund.
2. Rödbrun sand och lera med mycket stort inslag av rostfärgade partiklar. Inslag av slagg, tegel, taktegel och fajans. Datering 1600–1700-tal.
3. Grå lera med rödbrunt rostfärgat material i flera olika skikt.
4. Grå påförd lera.
5. Grus. Påfört bärlager.
6. Asfalt.

För övrigt var inga kulturlager bevarade i schaktet, i schaktväggarna fanns endast grus och sand. I större delen av schaktets botten framkom steril lera, men i schaktets sydvästra del var det grus och sand i schaktbotten. I korsningen Rademachergatan/Bruksgratan fanns två sentida avloppsbrunnar som stört eventuella kulturlager på platsen.

Schakt 2 på tomtmark

Schakt 2 var ca 1–3 meter brett och ca 1 meter djupt och 21 meter långt. Schaktet togs upp från Bruksgratan och fram till ”Emil Olssons fickknivsfabrik” (se figur 2 och 6). Söder om den sistnämnda byggnaden påträffades lämningar av en husgrund. Det framkom två stycken syllstenar, en av dessa hade en storlek av ca 1×0,5 meter. En sektion upprättades över kulturlagren på platsen där husgrunden påträffades (se figur 7 och 8). I sektionen ses en sten som kan ha haft funktion som syllsten i huset. Husgrunden har sekundärt förstärkts med betong på utsidan och det visar att byggnaden fortsatte att vara i funktion in på 1900-talet innan den revs. Utanför huset, till vänster i sektionen, ses lager 3 som påförts i syfte att höja markytan utanför huset. I det lagret påträffades en del av ett fat av fajans (fnr 3) som dateras till 1800-talet. Ovanpå detta ses stenar som var rester efter enstensatt gårdsplan, delar av denna framkom även i plan. På stenarna fanns ett sandlager (lager 4) som påförts för att skapa en gävlig yta. På detta ses ett avsatt lager (5) med inslag av bl.a. sintrad slagg (fnr 4), delvis grönoxiderad, antagligen kopparslagg. I lagret påträffades en nål (fnr 6) och en del av en kopp (fnr 5) av fajans med blå dekor som dateras till 1900-tal. Inne i husgrunden fanns ett lager (9) som har tillkommit i samband med att huset raserades. Fynden visar på en datering av husgrunden till 1800–1900-tal.

På Wahlströms karta från år 1771 finns ingen byggnad på platsen där husgrunden påträffades (se figur 9). Inte heller på Beskows karta från år 1876 finns någon bebyggelse. Men på Åkersteins karta över Karl Gustafs Stad från år 1890 finns ett hus på platsen där husgrunden påträffades (se figur 10). Huset finns även på Dales karta från år 1927. Husgrunden var lämningar av en byggnad som uppfördes under 1800-talets slut och var alltså ingen fornlämning.

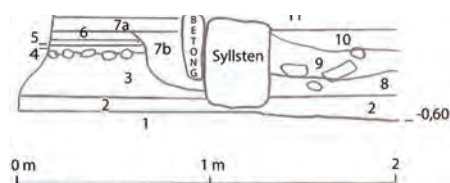
Det dokumenterades ett lager som var äldre än husgrunden (lager 2). I det påträffades förglasad slagg (fnr 2) och yngre rödgods i form av en del av ett fat och en skål med pipleredekor (fnr 1), fynden dateras till 1600–1700-tal. Lagret representerar en äldre markyta i Carl Gustafs Stad. För övrigt framkom det endast grus, sand och lera i schaktet.

Figur 6. På bilden ses "Emil Olssons fickknivsfabrik" och schaktet intill denna. Fotograferat från sydväst av Jonas Ros.

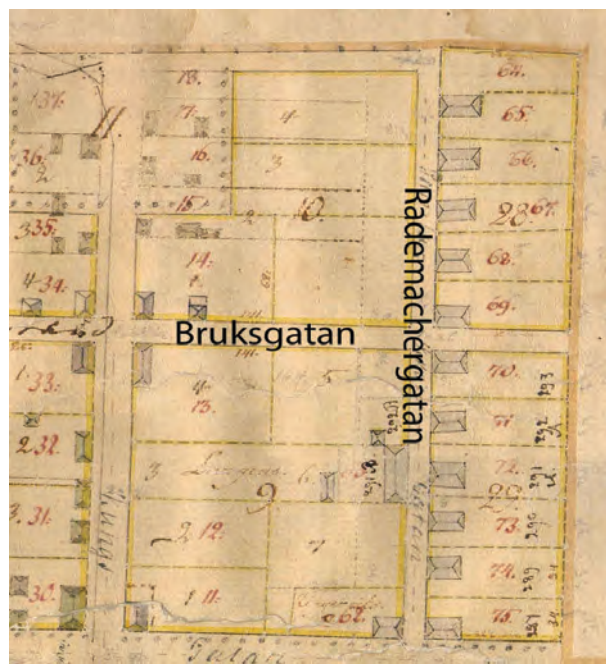
Figur 7. Fotografi som visar sektion 1 (jfr figur 8). Fotograferat från nordöst av Jonas Ros.

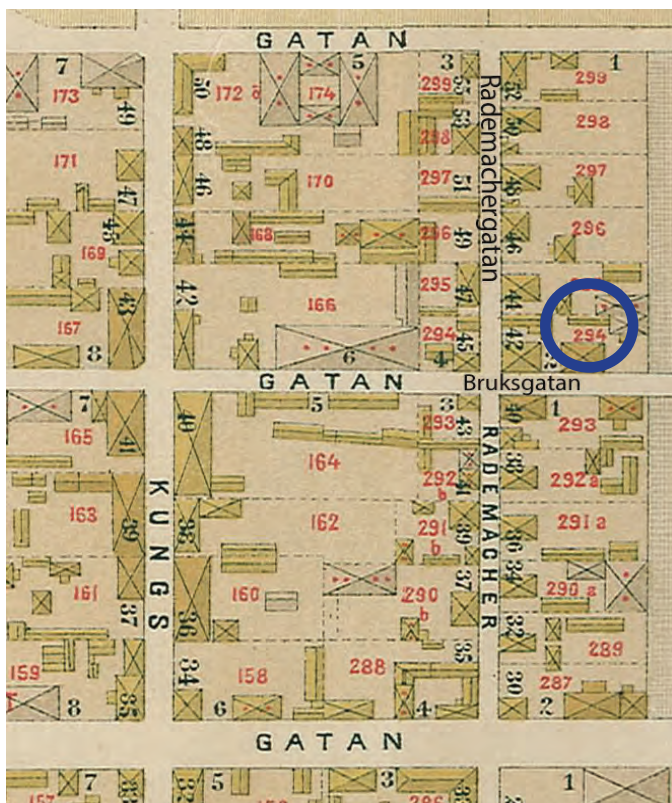
Lagerbeskrivningar:

1. Grå lera. Steril undergrund.
2. Gråbrun lerblandad kulturjord med inslag av ben, tegelflisor, slagg, kolstänk och kalkbruksbitar. Inslag av yngre rödgods med pipleredekor.
3. Blågrå flammig lera. Inslag av stora tegelbitar. Lagret har påförts utanför huset i syfte att höja marknivån. I toppen av lagret ses stenar som var del av en stenlagd gårdsplan.
4. Brun sand. Påförd på stenarna som ligger under lagret.
5. Mörkebrun/svart kulturjord med stort inslag av sot och slagg med grön färgskiftning. Inslag av träflisor, bark, korkar och små lädersnören. Inslag av fajans.
6. Brun sand, grus och lera. Flera olika tunna varviga horisonter.
- 7a. Brun sand och grus.
- 7b. Sand och grus. Liknar lager 7a.
8. Grå lera, fläckvis jordblandad. Påfört lager.
9. Brunt förmultnat organiskt material med inslag av lera och tegel. Delar av en kakelugn med vit glasyr från 1800–1900-tal.
10. Beige sand.
11. Grått grus. Befintlig grusad gårdsplan.

Figur 8. Sektion 1 sedd från nordöst. Den stora stenen är en syllsten som har tillhört huset som har sträckt sig till böger i sektionen. Lager 2 är äldre än husgrunden. (jfr figur 7) Skala 1:40.. Ritning Jonas Ros.

Figur 9. Utsnitt av Wahlströms karta från år 1771. Bruksgatan och Rademachergatan är markerade. Längs med Rademachergatan fanns det byggnader. Ej skalsatt.

Figur 10. Utsnitt ur Åkersteins karta från 1890. Bruksgatan och Rademachergatan är markerade. Röd cirkel markerar en byggnad som påträffades vid den arkeologiska undersökningen. Ej skalsatt.

Utvärdering

Längs en sträcka i Bruksgatan utanför Bergska smedjan, som är en av Rademachersmedjorna, påträffades det kulturlager med inslag av järnslag som kommer från smide som bedrivits i någon av Radermackersmedjorna. Det äldsta lagret dateras genom fajans till 1600–1700-tal. För övrigt var det grus och sand i schaktet.

I schaktet inne på tomten Vallonen 6 framkom det en husgrund, den var lämningar av ett hus som uppfördes under 1800-talets slut. Huset finns med på en karta från 1890. Under huslämningen framkom ett äldre lager med fynd av yngre rödgods som dateras till 1600–1700-tal. Lagret representerar en äldre markyta som antagligen var exponerad fram till 1800-talets slut då det uppförde en byggnad på platsen. I lagret påträffades bl.a. slag. Tomter lades ut i området år 1659. Kulturlagren har alltså tillkommit under Carl Gustafs Stads, Eskilstuna Fristads och Eskilstuna stads tid.

Referenser

Otryckta källor och internet

Eskilstuna kommun, se: <http://www.eskilstuna.se/sv/Uppleva-och-gora/Museer-2/Eskilstuna-stadsmuseum-2/Rademachersmedjorna1/Historia/> Hämtad den 18 mars 2015.

Litteratur

Andersson, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. RAÄ SHM. Rapport Medeltidsstaden 73. Stockholm.

Järpe, A. 1983. *Eskilstuna och Torshälla*. RAÄ SHM. Rapport Medeltidsstaden 16. Stockholm.

Nyman, G. (red). 1959. *Carl Gustafs stad. Reinhold Rademachers manufakturverk och Eskilstuna*. Eskilstuna.

Persson, B. 1999. *Bebyggelselämningar i kvarteret Forsen. Södermanland, Eskilstuna, kvarteret Forsen 8, RAÄ 556*. RAÄ. UV-Mitt, Rapport 1989:112. Stockholm.

Pettersson, B. 2004. Medeltid och nyare tid. S. 55-76. *Vetenskapligt program, Södermanlands län. Sörmlands museum. Arkeologiska meddelanden 2004:02*.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM projekt nr:	KM 14127, Kv. Vallonen 6, Eskilstuna FU
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-6442-2014, 2014-11-11
Undersökningsperiod:	2014-11-11 tom 2014-11-13
Exploateringsyta:	Ca 146 löpmetrar
Personal:	Jonas Ros
Belägenhet:	Vallonen 6 och Bruksgatan, Eskilstuna församling, Eskilstuna kommun, Södermanlands län, Södermanland
Ekonomisk karta:	65F 8i SO
Koordinatsystem:	Sweref 99 16 30
Koordinater:	X150438, Y6584199
Höjdsystem:	Ingen höjdmätning gjordes. Höjderna är fristående med markplan 0,00 m.ö.h.
Inmätningssätt:	Digital karta med schaktet tillhandahölls av uppdragsgivaren. Manuell komplettering och inmätning gjordes från befintlig bebyggelse.
Dokumentationshandlingar:	Två sektionsritningar i A4-format och digitala fotografier
Fynd:	Fynden F1-8 förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning

Bilaga 1

Schakt	Markslag och topografiskt läge	Längd, m	Bredd, m	Djup, m	Fynd	Underlag
1	Gatumark	125	1	1	Fajans och slagg	Steril lera, grus och sand
2	Tomtmark	21	1–3	1	Yngre rödgods, slagg, fajans, nål	Steril lera

Bilaga 2

Fyndnr	Sakord	Material	Egenskap	Vikt, gr	Antal	Antal fragm.	Fyndomständighet
1	Skål och fat	Keramik, yngre rödgods	Pipleredekor på skålen. Datering 1600–1700-tal	14	2	2	Schakt 2, sektion 1, lager 2
2	Slaggs	Slagg	Förglasad slagg	37	2	2	Schakt 2, sektion 1, lager 2
3	Fat	Fajans	1800-tal	6	1	1	Schakt 2, sektion 1, lager 3
4	Slagg	Slagg	Sintrad slagg, delvis grönoxiderad. Antagligen kopparslag	96	3	3	Schakt 2, sektion 1, lager 5
5	Kopp	Fajans	Blå dekor. 1900-tal	5	1	1	Schakt 2, sektion 1, lager 5
6	Nål	Brons	Bronsnål med huvud	0,5	1	1	Schakt 2, sektion 1, lager 5
7	Slagg	Slagg	Smidesslag, inslag av gruskorn och en bit kopparlegering, ca 9 mm lång	110	1	1	Schakt 1, sektion 2, lager 2
8	Skärva	Fajans	Mindre bitar, 1600–1700-tal	1	2	2	Schakt 1, sektion 2, lager 2